

ГРОШОВІ ПОДАТІ ТА ЗБОРИ У НАДДІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

MONEY TAXES AND FEES IN NADIPRIAN UKRAINE AT THE END OF THE 18TH – EARLY 20TH CENTURIES: MODERN SCIENTIFIC DISCUSSION

Проблема історії грошових податей і зборів у Наддніпрянській Україні ХVІІІ–початку ХХ ст. важлива для вітчизняної історичної науки, оскільки відображає процеси інтеграції українських земель до Російської імперії та експлуатації місцевих фінансів. Починаючи з 1990-х років, українська історіографія активно розширює проблематику фінансової історії. Основні дослідження податкової політики здійснили В. Жвалюк [7] і В. Орлик [11-25], останній комплексно розглядав подушне оподаткування як самостійний науковий напрям. Проте дослідники переважно зосереджували увагу на питаннях адміністрування податків та зборів.

У другій половині ХVІІІ ст. українські землі остаточно інтегрувалися до імперії, підпорядковані загальноімперській системі. Політика Катерини ІІ завершила етап відносин України-Гетьманщини з російським самодержавством. Основним податком залишалось подушне, запроваджене 1724 р. і поширене на українські землі у 1780-х. Як зазначає О. Гуржій, після введення подушного в Лівобережній Україні (1783) надходження зросли майже утричі [5].

Найповніший аналіз указу Катерини ІІ від 3 травня 1783 р. здійснив В. Орлик [22]. Він показує, що указ скасовував «рубльовий оклад» і запроваджував уніфіковану систему подушного та станово диференційованого оподаткування: купецтво сплачувало 1% із капіталу, міщани – фіксований збір, селяни – подушне з додатковими повинностями, козаки – грошовий податок на військову службу. Уніфікація системи охопила Лівобережну, Слобідську та Правобережну України, фактично починаючи з 1797 р. Дореформене подушне включало додаткові платежі на утримання шляхів, оброк (з 1812 р.) та місцеві збори; до середини ХІХ ст. регіональні особливості, практично, зникли.

У монографії Т. Лазанської аналізується становище державних селян у період кризи феодално-кріпосницької системи, фіскальні аспекти їхнього статусу, подушне й оброчне оподаткування та натуральні повинності. Податкова політика щодо козацтва Полтавської й Чернігівської губерній була ситуативною, коливалася між частковим звільненням від податків і повторним залученням до них [10].

У сучасних працях черкаської школи істориків-аграрників, зокрема А. Берестового, висвітлюється оподаткування селян у пореформений період. Аналіз архівних матеріалів підтверджує надмірне податкове навантаження та

його невідповідність доходам селян. Автор виділяє два етапи: 1860-ті – жорстке оподаткування без пільг, 1870-ті – більш гнучка політика з частковими послабленнями; скасування окремих податків компенсувалося новими або підвищенням існуючих [1].

Оподаткування купецтва ґрунтовно досліджено О. Доніком [6], В. Орликом [13], І. Гуржій та О. Гуржієм [1–2]. Гільдії виступали як фінансовий інструмент імперії, а станові привілеї та диференційоване оподаткування сприяли соціальній стратифікації купецтва та прискорювали його формування. Відзначено дискримінаційні практики щодо купців єврейського походження.

У другій половині ХІХ ст. подушне скасовано: 1863 р. – для міщан, 1885 р. – загалом, 1886 р. – оброчна подать державних селян трансформована у викупні платежі. Основним грошовим податком стає державний податок з нерухомого майна. Дослідженню цього податку в Наддніпрянській Україні присвячено ряд праць С. Орлик [26-32].

Що стосується місцевих податків, дослідники відзначають недостатність земських бюджетів для виконання функцій та їхній негативний вплив на платоспроможність населення, водночас фактична вартість цих платежів для родин Наддніпрянської України залишається недостатньо дослідженою.

Незважаючи на аналітичні дослідження, в історіографії трапляються поверхові праці з численними фактологічними помилками. Так, І. Ковальчук приписує українським землям податки, що тут ніколи не існували, плутає хронологію та правові акти, а І. Подік і Ю. Гончарова описують податкову систему від Київської Русі до сучасності без аналізу економічного та соціального контексту. Твердження про подушне Петра І і трактування політики Катерини ІІ спрощені й не враховують діяльності Малоросійських колегій.

Історіографічний аналіз свідчить, що дослідники переважно зосереджували увагу на питаннях адміністрування податків та зборів, а власне проблеми грошових податей потребує подальшого комплексного осмислення, особливо в контексті історико-антропологічних студій.

Джерела та література

1. Берестовий А. І. Податкова політика російського царату в українському селі у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: історичний аспект: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2011.
2. Гуржій І. О. Гуржій О. І Соціально-економічне становище, джерела формування та етнічний склад купецтва Києва в другій половині ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. Україна крізь віки: збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 657–673.
3. Гуржій І. О. Гуржій О. І. Купецтво Києва та Київщини ХVІІ – ХІХ ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 284 с.

4. Гуржій О. І., Орлик В.М. Селяни України та їх оподаткування в XVII – середині XIX ст. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2012. 278 с.
5. Гуржій О. І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII-XVIII ст.) К.: Ін-т історії НАН України, 1994. – 107 с.
6. Донік О. М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.). Український історичний журнал. 2006. №3. С. 16–41; Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) . К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 271 с.
7. Жвалюк В. Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Організаційно-правові засади діяльності К.: Атіка, 2001. 176 с.
8. Ковальчук І. В. Правове регулювання оподаткування населення українських земель у складі Російської імперії. Часопис Київського університету права. №4. 2009. С.70. (С.69-74).
9. Краснікова О. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.): автореферат дис. ... канд. економ. наук: спец. 08.01.04 «Економічна історія та історія економічної думки». К., 1999. 18 с.
10. Лазанская Т. И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы. К.: Наукова думка, 1989. 116 с.
11. Орлик В. Проблеми фіскальної політики Російської імперії в науковій спадщині Івана Олександровича Гуржія. *Гуржійівські історичні читання - збірник наукових праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР І. О. Гуржію*. Черкаси, 2009. С.25-28.
12. Орлик В. М. Єгор Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в правобережній Україні в другій чверті XIX ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. зб. наукових праць: в 2-х частинах. К.: НАН України, Інститут історії України. 2006. Число 13. Част. 2. С. 97–110.
13. Орлик В. М. Податковий тиск на торгівельно-промислове населення Російської імперії та реформа Єгора Канкріна 1824 р. *Вісник податкової служби України*. №9, 2008. С. 74–76.
14. Орлик В. М. Державні селяни у податковій політиці Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст. (на матеріалах українських губерній) *Український історичний журнал*, 2007. №1 (472). С.94–104.
15. Орлик В. М. Інкорпорація України в податкову систему Російської імперії. *Історична пам'ять*, 2005. Вип.1–2. С. 53–63.
16. Орлик В. М. Козацтво Лівобережної України у фінансовій політиці Російської імперії у кінці XVIII – середині XIX ст. // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XVI. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 83–97.
17. Орлик В. М. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в «аграрній» історіографії.

- Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей).* Вип. 27. Київ: Інститут історії НАН України, 2004. С.224–239.
18. Орлик В. М. Селянство України у фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2007. Вип. XIII. С.83–86.
 19. Орлик В. М. Спірне питання з історії оподаткування. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XVII. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2009. С.78–83.
 20. Орлик В. М. Шпортун О. І. Інформаційний потенціал документів Державного архіву Київської області щодо вивчення історії повсякдення службовців казенних палат у Наддніпрянській Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2021. Вип. 27. С. 21–34.
 21. Орлик В. М., Павленко В. О. Грошовий вимір господарства українського селянства в середині XIX ст. (на матеріалах села Мліїв, Черкаського повіту Київської губернії). *Український селянин.* 2020. Вип. 24. С. 42–48.
 22. Орлик В. М. До питання введення Російської подушної системи оподаткування у Слобожанщині та Лівобережній Україні. *Етнічна історія народів Європи: зб. наукових праць.* Вип. 29. К.: УНІВЕРС, 2009. С. 118–121.
 23. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007.
 24. Орлик В. М. Податкова політика уряду Російської імперії в кінці XVIII - середині XIX ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01, 07.00.02. Переяслав-Хмельницький, 2008.
 25. Орлик В. М. Подушна система оподаткування в українських губерніях Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XII. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 119–125.
 26. Орлик С. В. Державний податок на нерухоме майно в Російській імперії (друга половина XIX–початок XX ст.). *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки.* 2011. № 29. С. 123–127.
 27. Орлик С. В. Еволюція системи оподаткування нерухомого майна в Російській імперії наприкінці XVIII – початку XX ст. (на матеріалах українських губерній). дис. ... кан. екон. наук: 08.00.01. Кіровоград, 2012. 246 с.
 28. Орлик С. В. Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність. *Зб. наук. праць Кіровоградського національного технічного університету.* Серія: Економічні науки. Кіровоград, 2015. Вип. 27. С. 119–129.
 29. Орлик С. В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні напередодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів*

Європи: зб. наук. праць Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.

30. Орлик С. В. Проблеми визначення бази оподаткування для податку на нерухоме майно (XIX–початок XX ст.). *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2011. №20. С. 236–243.
31. Орлик С. В. Регіональні особливості проведення податкових реформ у Російській імперії середини XIX–початку XX століття. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2013. Вип. 24. С. 257–264.
32. Орлик С. В. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Інститут історії України, 2014. Випуск 23. С. 114–133.
33. Подік І. І., Гончаров Ю. В. Роль податків у забезпеченні економічної безпеки України: історичний аспект. *Актуальні проблеми економіки.* 2012. №12 (138). С. 30–44.